

स्त्रीवादी समीक्षेचे तात्त्विक स्वरूप

डॉ. वंदना माधव चव्हाण

मराठी विभाग प्रमुख, सरहद कॉलेज ऑफ आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स, कात्रज, पुणे.

प्रस्तावना

वाङ्मयीन क्षेत्रातील साहित्यकृतींवर दृष्टिक्षेप टाकल्यास असे लक्षात येते की, स्त्रियांचे कोणतेही लेखन स्त्रीवादी लेखन न ठरता, पुरुषी मूल्यांना नकार देत स्त्रीत्वाचा शोध घेणारे लेखन स्त्रीवादी साहित्य ठरते. केवळ स्त्रीविशिष्ट अनुभव मांडणे म्हणजे स्त्रीवादी साहित्य नसून पुरुषकेंद्री चौकटीतून मुक्त होऊन स्त्रीत्वाचा, स्त्री-अस्मितेचा अनुभव घेऊन निर्माण झालेले साहित्य म्हणजे 'स्त्रीवादी साहित्य' होय. स्त्रीमुक्ती चळवळीच्या अनेक प्रवाहांपैकी साहित्यिक प्रवाह म्हणून 'स्त्रीवादी साहित्य' व 'स्त्रीवादी समीक्षा' यांचा विचार अंतर्भूत होताना दिसून येतो.

साहित्यातील स्त्री-प्रतिमेचे विश्लेषण रूढ समीक्षा पद्धतीद्वारे न करता स्त्रीवादी परुप्रेक्ष्यातून करणे म्हणजे 'स्त्रीवादी समीक्षा' होय. डॉ. अश्विनी धोंगडे यांनी स्त्रीवादी समीक्षेचा अर्थ स्पष्ट केलेला दिसून येतो, त्यांनी असे म्हटले आहे की, "स्त्रीवादी समीक्षा म्हणजे काय? याचे नेमके उत्तर एका व्याख्येत देता येणार नाही, कारण संपूर्ण स्त्रीमुक्तीच्या संदर्भातच स्त्रीवादी विचारसरणीचे वेगवेगळे पैलू नजरेस येतील. तरीही 'वाङ्मयीन कलकृतीकडे पाहण्याचा स्त्रीकेंद्री दृष्टिकोण आणि समाजातील रूढ पितृसत्ताक पद्धतीला वाङ्मयीन समीक्षेच्या माध्यमातून दिलेला धक्का' असे स्थूल मानाने स्त्रीवादी समीक्षेचे वर्णन करता येईल." (०१) असे 'स्त्रीवादी समीक्षा : स्वरूप आणि उपयोजन' या पुस्तकामध्ये डॉ. अश्विनी धोंगडे स्पष्ट करतात. 'पितृसत्ताक व लिंगभेद याविरूद्ध राजकीय भूमिका घेणा-या साहित्याची समीक्षा म्हणजेच स्त्रीवादी समीक्षा होय.' तसेच सौंदर्यशास्त्र व वाङ्मयीन पातळीवरील स्त्रीप्राबल्य हे ध्येय समोर ठेवून केलेली समीक्षा स्त्रीवादी समीक्षा ठरते.

एखाद्या साहित्यकृतीचे मूल्यमापन करीत असताना स्त्री असणे व पुरुष असणे याचा कोणता अर्थ त्या कलाकृतीला अभिप्रेत आहे ते समजून घेणे, एखाद्या विशिष्ट संस्कृतीचे सभासद म्हणून कलाकृती आपल्या वाचकांना कशी आकर्षित करते याचे मूल्यमापन करणे, संस्कृतीने ठरविलेल्या मानकांना आव्हान देणे अगर ते समान पातळीवर असल्यास त्यांना प्रेरणा देणे ही स्त्रीवादी समीक्षा आहे. साहित्य हे संस्कृतीचाच एक घटक असल्यामुळे साहित्याला संस्कृती पासून वेगळे करून साहित्याचा अभ्यास करणे स्त्रीवादी समीक्षेला मान्य नाही.

कोणतेही साहित्य व अन्य कलाकृतीकडे पाहताना स्त्रीवादी समीक्षेचा दृष्टिकोण 'स्त्रीवादी परिप्रेक्ष्यातून' असलेला दिसून येतो. एखादी कलाकृती स्त्री-प्रतिमा कशी रंगवते?, ही कलाकृती लिंगभेदाची व्याख्या कशी करते?, लिंगभावासंबंधी या कलाकृतीचा दृष्टिकोण कसा आहे?, कलाकृतीतील काही मुद्द्यांना महत्त्व नाही असे मानून हे मुद्दे टाळते किंवा काय? इत्यादी दिशांद्वारे 'स्त्रीवादी समीक्षा' कलाकृतीचे मूल्यमापन करताना दिसून येते.

साहित्यिकाने केलेले भाष्य, स्त्री पात्रांना दिलेला दर्जा, साहित्यिकाने स्त्रीविषयक दृष्टिकोण समजून घेऊन साहित्यकृतीमध्ये दिसणा-या स्त्री पुरुषांच्या तथाकथित, सार्वकालिक प्रतिमा बाजूला काढून त्याचे विच्छेदन करताना स्त्रीवादी समीक्षा दिसून येते. साहित्यक्षेत्रात दुय्यम गणल्या गेलेल्या किंवा दुर्लक्षिल्या गेलेल्या लेखिकांना प्रकाशात आणणे, त्यांच्या साहित्याचा अभ्यास करून त्यांची पुस्तके प्रसिद्ध करणे ही स्त्रीवादी समीक्षेची दिशा असल्याचे लक्षात येते. स्त्रीच्या नव-भाषेची, नवीन वाङ्मयीन बंधाची गरज स्पष्ट करणे, पुरुषांचे साहित्य क्षेत्रातील राजकारण उघड करणे, साहित्यातील स्त्री-पुरुषांच्या जाणिवेमधील साम्यावर भर देणे इत्यादी दृष्टिकोण समोर ठेवून स्त्रीवादी समीक्षा कार्यरत असल्याचे दिसून येते.

स्त्रीविषयक सिद्धांतनाच्या पातळ्या :

स्त्रीवादी समीक्षेचे तात्त्विक स्वरूप अभ्यासताना स्त्रीविषयक सिद्धांतनाच्या तीन पातळ्या निश्चित करून त्यांच्यातील परस्पर संबंध अभ्यासणे क्रम प्राप्त ठरते.

शारीर वा जैविक भेदाची पातळी:

'स्त्री'या संकल्पने विषयीचे सिद्धांतन करताना पहिली पातळी शारीर वा जैविक भेदाची मानावी लागते. पुरुष आणि स्त्रियांमध्ये असणारा शारीर वा जैविक भेद निसर्गदत्त असतो. निसर्गाने त्यांची शरीररचना भिन्न ठेवलेली आहे. त्यामुळे स्त्री व पुरुष हे लिंगभेदावर आधारित समाजाचे दोन घटक असल्याचे दिसून येतात.

सामाजिक-सांस्कृतिक पातळीवरील स्त्रीत्व :

स्त्री व पुरुष यांमध्ये शारीर वा जैविक भेद असल्याचे दिसते. परंतू अनेकदा सामाजिक व सांस्कृतिक पातळीवरून स्त्रीत्व घडवले जाते. स्त्री ही निसर्गतः लाजरी, मर्यादाशील, गोड, नाजूक, विनयशील असते, अशी विशेषणे तिला लावली जातात. वास्तविक शारीर वा जैविक गुणांशी त्याचा संबंध नसून समाजाच्या व संस्कृतीच्या स्त्रीविषयक अपेक्षा स्त्रीवर लादल्या जातात. स्त्रीत्वा विषयीच्या सामाजिक-सांस्कृतिक अपेक्षा साहित्यकृती व मिथ्य कथांमधून मूर्त रूप घेताना दिसून येतात. स्त्रीवादी विचारप्रणाली व स्त्रीवादी साहित्य समीक्षेला मूलभूत स्थान असण्याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे, साहित्यकृती व मिथ्य कथांमध्ये मूर्त स्वरूप प्राप्त झालेल्या स्त्री-प्रतिमांवरून स्त्रीविषयी समाजाने कोणता साचा (Stereotype) तयार

केला आहे याचा शोध स्त्रीवादी समीक्षेद्वारे घेता येतो. स्त्रीचे शारीर वा जैविक अस्तित्व व स्त्रीत्व, समाज-संस्कृतीच्या अपेक्षा, हितसंबंधांमधून घडत गेलेले स्त्रीत्व यात भेद आहे हे तत्त्व स्त्रीवादी सिद्धांतनाच्या मुळाशी आहे.

स्त्रीवादी विचार प्रणालीच्या भूमिकेतून लिंग (sex) व लिंगभाव (Gender) हे भिन्न असून, त्यामध्ये लिंगभाव हा जैविक अथवा शारीर पातळीवरील नसून ते सामाजिक-सांस्कृतिक संरचनेचा भाग असल्याचे स्पष्ट होते.

राजकीय पातळीवरील स्त्रीवाद :

स्त्री-पुरुष विषमता ही समाज संस्कृती निर्मित असल्याचे स्त्रीवादींनी स्पष्ट केलेले दिसते. पुरुषनिर्मित समाज व्यवस्था लिंगभावावर आधारलेली दिसून येते. पुरुषांनी सातत्याने स्त्रियांची अभाववादी मांडणी केल्याचे लक्षात येते. पुरुषसत्ताक समाज व्यवस्थेने साहित्य, कला, भाषा, सौंदर्यशास्त्र, मानसशास्त्र अशा सर्व ज्ञानशाखांमधून लैंगिक राजकारणाद्वारे स्त्रीला परावृत्त केल्याचे दिसते. पितृसत्ताक संस्कृतीमधील पुरुषत्व (Masculine) व स्त्रीत्व (Feminine) या संकल्पनेची उभारणी, त्याची समाज-संस्कृतीमधील संरचनेतील मांडणी पुरुषी-हितसंबंधातून झाल्यामुळे पुरुष-श्रेष्ठ व स्त्री-कनिष्ठ अशी प्रतिमा निर्माण झाल्याचे पुरुषी लैंगिक राजकारण स्त्रीवादी उघड करताना दिसतात. “स्त्रीत्वाच्या संकल्पनेचे असे ‘एकसत्वीकरण’ (essentialization) आणि ‘स्वाभाविकीकरण’ (naturalization) करण्यामध्ये पुरुषाचे हितसंबंध कसे गुंतलेले असतात हे दाखवून देणे आणि त्यात बदल घडवून आणणे, हे राजकीय पातळीवरील कार्य स्त्रीवादी तत्त्वज्ञान करीत असते.” (०२) असा उल्लेख स्त्रीवादी समीक्षा : संकल्पना व उपयोजन या डॉ. मंगला वरखेडे यांनी संपादित केलेल्या पुस्तकातून केलेला दिसून येतो. जैविक पातळीवर ‘स्त्री’, सामाजिक सांस्कृतिक पातळीवर ‘स्त्रीत्व’, राजकीय पातळीवर ‘स्त्रीवाद’ या तीन पातळ्या भिन्न असल्या तरी एकमेकींशी संबंधित आहेत. हे स्त्रीवादी विचारसरणी मागचे मूलभूत तत्त्व असून ते ‘स्त्रीवादी समीक्षे’ ला सहाय्यभूत ठरते.

पुरुषप्रधान सौंदर्यशास्त्र व स्त्रीत्व :

स्त्रीत्वाची सामाजिक-सांस्कृतिक संकल्पना पुरुषप्रधान विचारप्रक्रिया व त्यावर आधारित सौंदर्य शास्त्रीय सिद्धांतांमधून झालेली दिसून येते. ‘स्त्री-पुरुष तुलना केल्यास स्त्रीमध्ये काही गुणधर्मांचा अभाव असतो हे पुरुषप्रधान विचार चौकटीतील मत आहे.’ हे सिद्ध करण्यासाठी स्त्रीवादी समीक्षकांनी उदाहरणे दिलेली दिसतात. उदा. अॅरिस्टॉटलने अशी भूमिका मांडली की, ‘पुरुषाशी तुलना करता स्त्री मध्ये जे न्यून असते त्यातच तिचे स्त्रीत्व असते.’ एकोणिसाव्या शतकाच्या अखेरीस वॉल्टर पेटर याने ‘कलेतील मर्दानीपणा’ याविषयी विवेचन करताना म्हटले आहे की, ‘सौंदर्य शास्त्रीय

मर्दानीपणामुळे विस्कळितपणा किंवा विघटनाची प्रवृत्ती रोखली जाते.' म्हणजेच स्त्रीपाशी सुसंगतपणा, सुसंबद्धता या गुणांचा अभाव असतो हे या विवेचनामागील तत्त्व असल्याचे लक्षात येते.

भाषिक वापरतून पुरुषकेंद्रित्व सुचवणारे अनेक शब्द त्यांचे अर्थ स्त्रीवाद्यांनी शोधून त्याच्या वापरा विरुद्ध आवाज उठवलेला दिसतो. पुरुषकेंद्री विचारव्यूह भाषेच्या माध्यमाद्वारे स्त्रियांवर दडपशाही करीत असतो हे स्त्रीवादी समीक्षेने उघड केले आहे.

पुरुषप्रधान तत्त्वप्रणालीने (स्त्रीत्वाची) स्त्रीची दुसरी प्रतिमा म्हणजे मायावी राक्षसिणीची प्रतिमा होय. उदा. मेडूसा, सर्सी, स्फिक्स यांसारख्या मिथ्यक स्त्री-प्रतिमा किंवा शेक्सपिअरच्या किंग लिअर मधील गॉनरिल आणि रेगन इत्यादी स्त्रीप्रतिमा तयार करून स्त्रीला वेगळे रूप देण्याचा प्रयत्न केल्याचे दिसते.

एकूणच पुरुषप्रधान सौंदर्य शास्त्रातून निर्माण झालेल्या स्त्रीत्वाच्या संकल्पना, स्त्री-प्रतिमा यामध्ये परिवर्तन घडवून आणायचे असेल तर स्त्रीवादी समीक्षेने पुरुषप्रधान साहित्याचे 'विपरीत वाचन' केल्याशिवाय स्त्रीवादी सौंदर्यशास्त्र उभे राहू शकणार नाही असे अनेक स्त्रीवादी अभ्यासक, लेखकांचे मत असल्याचे लक्षात येते.

स्त्रीवादी समीक्षेचे मूलभूतघटक :

स्त्रीवादी समीक्षेचा अभ्यास करताना, फिमेल म्हणजे स्त्री, फेमिनिझम् म्हणजे स्त्रीप्राधान्य, फेमिनिस्ट म्हणजे स्त्रीवादी या शब्दांचा अर्थबोध होणे महत्त्वाचे आहे. स्त्रीवादी अभ्यासकांनी स्त्रीवादी समीक्षेचे मूलभूत घटक स्पष्ट केलेले दिसून येतात.

- १) फिमेल (स्त्री) - यामध्ये स्त्रीसमीक्षा लेखिकांचा अ-राजकीय विचार अभिप्रेत असतो. ही समीक्षा लिखाणाचे स्वरूप न अभ्यासता, स्त्रीवादी न होता केवळ स्त्री-समीक्षकाची भूमिका घेताना दिसते.
- २) फेमिनिन (स्त्रीप्राधान्य) - स्त्रियांवर अधिपत्य गाजवणा-या पुरुषकेंद्री समाजात दडपलेल्या, दुर्लक्षित, दुय्यम म्हणून गणल्या गेलेल्या, पण राजकीय भूमिका न घेतलेल्या वाङ्मयीन अंगाची समीक्षा यात अंतर्भूत होताना दिसते.
- ३) फेमिनिस्ट (स्त्रीवादी) - पुरुषकेंद्रीत्व व लिंगभेद याविरुद्ध राजकीय भूमिका न घेणा-या साहित्याची समीक्षा येथे समाविष्ट होताना दिसते.

वरील स्त्रीवादी समीक्षेचे मूलभूत घटक म्हणजे फिमेल, फेमिनिन, फेमिनिस्ट समीक्षेद्वारे स्त्रियांचे लेखन व स्त्रीवादी लेखन यांतील फरक समजण्यास मदत होते. स्त्रीवादी समीक्षा राजकीय हेतूची समीक्षा असल्याने स्त्रीकेंद्री किंवा स्त्रीनिष्ठ साहित्य त्यापासून दूर असल्याचे लक्षात येते.

“स्त्रीवादी साहित्य समीक्षेत ‘स्त्रीवादी’ (फेमिनिस्ट), ‘स्त्री’ (फिमेल), आणि ‘स्त्रीजातीय’ (फेमिनिन) या संज्ञा वारंवार येतात. या संज्ञांचे सुस्पष्ट आकलन झाल्याशिवाय समकालीन स्त्रीवादी समीक्षेतील राजकीय आणि सैद्धांतिक प्रश्नांची समज येणे अशक्य आहे, असे तोरिल मुआ यांनी म्हटलेले आहे.” (०३) असे ‘मराठी समीक्षेची सद्यःस्थिती’ या पुस्तकामध्ये वसंत आबाजी डहाके स्पष्ट करतात.

स्त्रीवादी समीक्षेचे तात्त्विक स्वरूप अभ्यासल्यानंतर ‘स्त्रीवादी समीक्षा’ म्हणजे काय? याचा अर्थबोध होतो. समीक्षा व्यवहारामध्ये वेगाने विकसित व लोकप्रिय होणा-या ‘स्त्रीवादी समीक्षेची भूमिका’ पाहिल्यास स्त्रीवादी समीक्षेची व्याप्ती लक्षात येईल.

स्त्रीवादी समीक्षेची भूमिका :

पाश्चात्य स्त्रीवादी समीक्षेतील प्रवाहांची यथासांग चर्चा करून स्त्रीवादी अभ्यासकांनी केलेल्या सम्यक मांडणीच्या आधारे स्त्रीवादी समीक्षेची भूमिका स्पष्ट होताना दिसून येते.

- १) स्त्री-साहित्याकडे पुरुषी चष्यातून न पाहता त्यांच्या विचारसरणीचा पुरुषनिरपेक्ष दृष्टिकोणातून अभ्यास करणे.
- २) पूर्वकालीन वाङ्मय निर्मितीमध्ये पुरुषी श्रेष्ठत्व गृहीत धरून, संस्कृतीने घालून दिलेल्या चौकटीत स्त्री प्रतिमा निर्माण होत असे. त्यामुळे साहित्य क्षेत्रातील ‘लैंगिक भेदावर आधारित राजकारण’ उघडे करणे व लिंगनिरपेक्ष स्त्री-साहित्य निर्माण करणे ही स्त्रीवादी समीक्षेची भूमिका असल्याचे दिसते.
- ३) स्त्री म्हणून निर्माण झालेल्या वेगळ्या ‘स्त्रीनिष्ठ भाषेच्या’ भाषाशास्त्रीय अभ्यासाची दखल घेणे. साहित्यामध्ये वाङ्मयीन प्रतिमांसाठी पुरुषांनी वापरलेल्या पारंपारिक अर्थाना छेद देत स्त्रियांनी निर्माण केलेला शब्दांचा व प्रतिमांचा वापर करणे. स्त्रियांचे काही खास वाङ्मय बंध असतात त्यांचा अवलंब करणे. तसेच पुरुषकेंद्री वाङ्मय प्रकारातून बसणा-या स्त्री-साहित्याचा विचार करणारी तसेच स्त्रीचे जैविक अनुभव व्यक्त करणा-या स्त्रियांच्या प्रांतातील शब्दसंपत्तीचा स्विकार करणे ही स्त्रीवादी समीक्षेची भूमिका आहे.
- ४) समकालीन पुरुष समीक्षेचे वाचन व पुनर्वाचन करून साहित्यातील स्त्री प्रतिमांचा शोध घेणे, परंपरेला नवे पर्याय शोधणे.
- ५) तात्त्विक भूमिकेतून साहित्याकडे न जाता, साहित्य विचारातून तात्त्विक भूमिकेचा शोध घेऊन स्त्रियांचा भूतकाळ शोधणे म्हणजेच ही समीक्षा पुरातत्त्व शास्त्रा सारखी कार्यरत असल्याचे दिसते.

- ६) पुरुषांनी निर्माण केलेल्या सौंदर्यशास्त्र व समीक्षेच्या निकषांच्या आधारे स्त्री-साहित्याचे विश्लेषण करण्याऐवजी स्त्रियांचे स्वतंत्र सौंदर्यशास्त्र व समीक्षेचे निकष निर्माण करणे.
- ७) वाङ्मयेतिहासामध्ये पुरुष श्रेष्ठत्वामुळे स्त्री-साहित्याला दुय्यम स्थान मिळाले. त्यामुळे पुरुषकेंद्र पद्धतीतील पुरुषी राजकारणाला शह देत, विस्मृतीतील लेखिकांचा पुनर्शोध घेणे.
- ८) स्त्रीवाचक व समीक्षक म्हणून 'लिंगसाक्षेप वाचन' या संकल्पने अंतर्गत स्त्रीवाद वाचक, स्त्रीवादी लेखक, स्त्रीवादी समीक्षा निर्माण करणे.
- ९) स्त्रीवादी समीक्षा ही 'जीवनानुभववादी' दृष्टिकोणातून साहित्याकडे बघत असल्याने, या समीक्षेद्वारा साहित्य आणि जीवन यांतील परस्पर संबंध दृढ करणे.
- १०) वाचकाला आपल्या स्वतःच्या दृष्टिकोणातून कोणत्याही संहितेचे वाचन करण्याचा पूर्ण हक्क आहे. ही एक महत्त्वाची भूमिका स्त्रीवादी समीक्षेची आहे.

एकूणच सौंदर्यशास्त्र व वाङ्मय क्षेत्रातील पुरुषी परिप्रेक्ष्य नष्ट करून, 'स्त्री'चे दुय्यमत्व नष्ट करून 'स्त्री' प्रतिष्ठा तसेच स्त्री स्वायत्तता निर्माण करणे ही स्त्रीवादी समीक्षेची भूमिका दिसून येते.

स्त्रीवादी समीक्षेचे कार्य :

- १) स्त्री-सौंदर्य शास्त्राची निर्मिती करणे.
- २) विस्मृतीत गेलेल्या स्त्री-लेखिकांच्या लेखनाचा पुर्नविचार, पुर्नअभ्यास करणे.
- ३) स्त्री-लेखिकांकडे योग्य लक्ष देऊन, स्त्रीवादी साहित्य निर्मितीस प्रेरणा देणे.
- ४) स्त्रियांच्या दुय्यमत्वाबद्दल, स्त्री-सामर्थ्याबद्दल, स्त्री-बुद्धिमत्तेबद्दल साशंकता दूर करणे.
- ५) स्त्रीवादी सिद्धांतांना जागा निर्माण करून देणे.
- ६) प्रस्थापित पुरुष लेखकांच्या साहित्याचे स्त्रीवादी परिप्रेक्ष्यातून पुनर्वाचन-विपरीत वाचन करणे.
- ७) स्त्रीवादी काव्यशास्त्राची घडण करीत जाणे.
- ८) पुरुष संस्कृतीने ठरवून दिलेल्या सामाजिक संकेतांच्या चौकटीतून साहित्याचे मूल्यमापन करणा-या समीक्षा क्षेत्राला पुर्नमूल्यमापन करण्याची गरज दाखवून देणे.

स्त्रीवादी समीक्षेचे वेगळेपण :

रूढ समीक्षा व स्त्रीवादी समीक्षा यांतील वेगळेपण अभ्यासणे येथे संयुक्तिक ठरेल. रूढ समीक्षेमध्ये पुरुषी मूल्यदृष्टितून प्रकट झालेल्या मूल्यांचा प्रभाव असल्याने साहित्यकृतीतील स्त्री-प्रतिमेचे विश्लेषण परंपरागत मूल्य दृष्टिकोणातूनच केले जाते. तर स्त्रीवादी समीक्षेत रूढीगत स्त्रीच्या पारंपारिक प्रतिमेऐवजी निखळ स्त्रीत्वाच्या प्रतिमेच्या शोधाला प्राधान्य असल्याचे दिसते. स्त्रीकेंद्री समीक्षेद्वारे स्त्रीत्वाच्या अस्मितेच्या शोध घेता येतो.

स्त्रीकेंद्री समीक्षा ही व्यक्तीच्या परस्पर संबंधातील नाते शोधणा-या सहसंबंधानिष्ठ भूमिकेतून साहित्यगत अनुभवसृष्टीचे विश्लेषण करताना दिसते. त्यामुळे स्त्रीकेंद्री वाचन सहसंबंधानिष्ठ असते, तर पुरुषप्रधान वाचन हे व्यक्तिनिष्ठ असल्याचे लक्षात येते. त्यामुळे वाङ्मयीन अनुभवाचे आकलन बदलताना दिसते. जीवनसृष्टी व कलादृष्टी यांतील मूल्यभावाच्या भिन्नतेमुळे स्त्रीकेंद्री समीक्षेत स्त्रीकेंद्री वाचन रूढ वाचनाहून वेगळे असल्याचे लक्षात येते.

रूढ समीक्षा ही साहित्याचे संहितानिष्ठ विश्लेषण करण्यावर भर देते. तर स्त्रीकेंद्री समीक्षेत संहिता व तिचा वाचक या दोहोंना प्राधान्य देऊन साहित्याचे विश्लेषण, वर्णन व मूल्यमापन केले जात असल्यामुळे वाचक व साहित्याची संहिता यांतील भेदरेषा नष्ट होताना दिसून येते.

रूढ समीक्षेमध्ये वाचकांच्या प्रतिसादांचे सांघाती मूल्य लक्षात घेतले जात नाही, तर स्त्रीकेंद्री समीक्षा स्त्री-समूहाची वाचनविषयक अभिज्ञता निर्माण करण्यावर भर देत असल्यामुळे वाचकांच्या प्रतिक्रियेचे सांघाती मूल्य पाहून वाङ्मयाचे विश्लेषण करताना दिसते. त्यामुळे रूढ समीक्षेपेक्षा स्त्रीकेंद्री समीक्षेचे आवाहन अधिक व्यापक व सहसर्जक झाल्याचे दिसून येते. साहित्याचे विश्लेषण रूढ समीक्षा पद्धतीने करताना साहित्यातील सत्याचा भास मांडलेला आहे असे दिसून येते. तर स्त्रीवादी समीक्षा पद्धतीने साहित्याचे विश्लेषण करताना साहित्यातील निखळ सत्य समोर आल्याचे दिसून येते.

एकूणच साहित्याची संहिता व वाचनव्यवहार याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण भिन्न असल्यामुळे स्त्रीवादी समीक्षा ही रूढ समीक्षेपेक्षा वेगळी असल्याचे जाणवते.

संदर्भग्रंथ

- १) 'स्त्रीवादी समीक्षा : स्वरूप आणि उपयोजन' - डॉ. अश्विनी धोंगडे, पृ. ४३.
- २) 'स्त्रीवादी समीक्षा : संकल्पना व उपयोजन' - संपा. डॉ. मंगला वरखेडे, पृ. २०.
- ३) 'मराठी समीक्षेची सद्यःस्थिती' - वसंत आबाजी डहाके, पृ. १७७.